

Další kniha o globalizaci

Zygmunt Bauman: *Globalizace. Důsledky pro člověka. 1. vydání. Praha: Mladá fronta, 2000, 157 stran, ISBN 80-204-0817-7 (signatura knihovny ÚMV 47 354).*

Jedním z nejhlubších analytiků fenoménu globalizace je ve světovém měřítku bezesporu Z. Bauman, učitel sociologie v Leedsu. Hned v úvodu své studie píše: „*»Globalizace« jde od úst k ústům – módní slovo rychle se měnící v šiboleť, kouzelné zaklínadlo, univerzální klíč, který má odemknout brány ke všem dnešním i budoucím tajemstvím. Pro některé jde v »globalizaci« o to, co musíme udělat, chceme-li být šťastní, pro jiné je příčinou našeho neštěstí. Pro všechny je však neodvolatelným osudem světa, nevratným během událostí a zároveň procesem, který každého z nás ovlivňuje stejnou měrou a stejným způsobem“ [Bauman, s. 7].*

V této souvislosti britský sociolog polského původu upozorňuje na existenci zanedbaného protipólu globalizačního procesu: „*Globalizace nejen spojuje, ale i rozděluje... příčiny rozdělování zeměkoule jsou stejné jako ty, které podporují její sjednocování. Vedle rozvíjejících se planetárních dimenzí obchodu, financí, podnikání a informačního toku se dává do pohybu proces »lokalizace«, připoutávání k určitému místu. Tyto dva úzce spojené procesy ostře diferencují existenční podmínky celých populací a různých částí té které populace. To, co se jedněm jeví jako globalizace, znamená pro druhé lokalizaci, co pro některé věští novou svobodu, dopadá na mnoho jiných jako nezvaný, krutý osud“ [Bauman, s. 8].*

Rozlišení globalizace a lokalizace a rozdělení lidské populace v tomto směru je červenou nití, která se prolíná všemi partiemi Baumanova spisu. Jedna mnohem menší skupina obyvatel se vyznačuje svobodou pohybu, druhá jeho omezení, a to v závislosti na hmotném bohatství, kterým to či ono seskupení disponuje. „*Být v globalizovaném světě omezen místem je znakem sociální deprivace a degradace“ [Bauman, s. 8].*

Uvedená (pokračující) sociální diferenciací je pro svět budoucnosti neudržitelná. Podle mého názoru je v rozporu s nasměrováním dějin ke společenství hmotně saturované a stacionární povahy, přednostně orientovanému na duchovní rozvoj. Zatím je však kapitálem kontrolovaná globalizace zaměřena na to, aby rozšířila zisky svých iniciátorů a tendence ke skutečné světové integraci ekonomiky – pokud možno – blokovala. Místo toho, aby vyrovnávala podmínky života lidí, vede k jejich zostření.

Podle prof. Baumana „*integrální součástí globalizačního procesu je postupující prostorová segregace, separace a vylučování. Neotribální a fundamentalistické tendence, které... vyjadřují zkušenost lidí postižených negativními důsledky globalizace, jsou jejími stejně legitimními potomky jako obecně vychvalovaná »hybridizace« vrcholné kultury – kultury na globalizovaném vrcholu. Zvláštním důvodem k znepokojení je postupně se hroutící komunikace mezi stále globálnějšími a exteritoriálnějšími elitami a čím dál tím víc »lokalizovanou« většinou“ [Bauman, s. 9].*

V humanizujícím globalizačním vývoji (nikoli v tom faktickém, ovládaném kapitálem) by k žádné (tedy ani k prostorové) segregaci a separaci „někoho“ nemělo docházet. Významné kritérium „dnešní polarizace“ lidské populace na bohaté a chudé Bauman nalézá právě ve svobodě pohybu, v teritoriální mobilitě, kde stojí na jedné straně „*nezávislost globálních elit na územně omezených jednotkách politické a kulturní moci“* a na druhé straně ti ostatní. „*Lidem na vrcholu nové hierarchie přináší svoboda pohybu výhody“*, přičemž „*jsou zde však ještě jiní angažovaní – také místně vázaní, odříznutí a vzadu ponechaní lidé“ [Bauman, s. 18].* Přitom zůstává otázkou, jak vymezit bohaté a chudé, na podkladě jakého kritéria a jak početné mají být obě skupiny nebo jaký díl mají z celkové populace zaujímat. Z autorova výkladu vyplývá, že jimi rozumí dost úzké, extrémní vrstvy (v rozmezí cca 10–15 % na obou stranách).

Značnou pozornost Bauman věnuje neoddělitelnosti majetnosti a mobility či svobody. „Svět, který se sedimentoval na dvou pólech – vrcholu a dně – nově vzniklé hierarchie mobility, se ve skutečnosti radikálně liší a jsou také navzájem stále izolovanější... Pro obyvatele prvního světa – stále kosmopolitnějšího, extrateritoriálnějšího světa globálních byznysmenů, globálních kulturních manažerů a globálních akademiků – se strhávají hranice, které už byly demontovány pro světové komodity, kapitál a finance. Pro člověka z druhého světa se stále zvyšují zdi imigračních kontrol, zákonů o trvalém pobytu, politiky »čistých ulic« a »nulové tolerance« [Bauman, s. 106–108]. Je to neobyčejně barvitě vylíčení situace, jež není od reálného světa příliš vzdálena a jež se může – vývoj tomu bohužel napovídá – ještě dále zhoršovat.

V jiné poloze je v Baumanově knize řeč o globálním a lokálním. „Dnešní existence se rozprostírá podél hierarchie globálního a lokálního, kdy globální svoboda pohybu značí sociální vzestup, pokrok a úspěch, kdežto imobilita čpí odpudivým pachem porážky, zmarněného života a připomíná, že člověk zůstal pozadu. Globálnost a lokálnost nabývají stále více charakteru protikladných hodnot... postavených do samého středu životních zápasů, snů a nočních můr“ [Bauman, s. 141].

Nová diferenciaci na svobodné a zotročené, globální a lokální, turisty a tuláky apod. má samozřejmě i „nové“ čistě sociální dopady. „Mobilita, již získávají... ti, kteří mají kapitál, peníze... znamená nové a ve své bytostné nepodmíněnosti vskutku bezprecedentní oddělení moci od závazků: od povinností vůči zaměstnancům, ale také vůči mladším a slabším, vůči dosud nenarozeným generacím a vůči sebereprodukcii životních podmínek všech. Jde zkrátka a dobře o osvobození od povinnosti přispívat ke každodennímu životu a zachování komunity... Ztráta odpovědnosti za důsledky je nejžádanějším a nejvíce oceňovaným ziskem, který nová mobilita přináší volně fluktuujícímu a s místem nesvázanému kapitálu“ [Bauman, s. 18–19].

Nejsou takto formulované poměry útokem na „práva pracujících“ v minulých časech obtížně vybojovaná? Prostí zaměstnanci, nájemné pracovní síly (včetně důchodců, na něž Bauman zapomíná), které zvláště ve třetí čtvrtině 20. století získaly jistý respekt ze strany zaměstnavatelů (kapitálových vlastníků), mají být pod knutou globalizace zbavováni svých vymožeností, a tak zůstávají znovu hospodářsky a sociálně, ale i lidsky degradováni. Kapitál pod tlakem uchování zisků, jež mají snahu se v důsledku snižování temp ekonomického růstu zmenšovat, usiluje o (znovu)nastolení starých bezostyšných poměrů. Přijme však lidstvo tuto primitivní výzvu?

Svět hospodářských, finančních a dalších aktivit (jakož i politické moci) nabývá v současném společenském řádu (neřádu) neskutečných forem. Srovnání s „božstvím“, které Bauman provádí, není nemístné. „Elity cestují v prostoru a cestují rychleji než kdy předtím, ale rozšiřování a hustota pavučiny moci, již sprádají, na tomto cestování nejsou závislé... Jejich moc je v plném a pravém významu slova nikoliv »z tohoto světa« – nikoliv z fyzického světa, v němž si budují své přísně strážené domovy a úřady, sami exteritoriální, zbavení obtěžování nevtaných sousedů, odříznutí od toho, čemu lze říkat lokální komunita, nedostupní pro kohokoliv, kdo je na rozdíl od nich k této komunitě vázán“ [Bauman, s. 28]. Toto odosobnění (často anonymita a odcizení) je ovšem velmi nebezpečným jevem, protože nejen ponižuje nebo opomíjí člověka (i toho „vládnoucího“), ale před svět staví kulisy nezodpovědnosti, beztrestnosti a zvěle. „Zbytek lidí se ocitá v situaci, kdy je odříznut a za svou novou izolaci nucen platit obrovskou kulturní, psychologickou a politickou daň [co daň placená vlastním zdravím? – pozn. aut.]. Lidé neschopní učinit svůj oddělený život otázkou volby a platit náklady na jeho bezpečí jsou na vnější straně dnešní obdoby raně moderních záborů. Jsou zkrátka a dobře »vytlačeni za plot«, aniž se jich kdo ptal, zda s tím souhlasí“ [Bauman, s. 30–31].

Tak si samozřejmě budoucí život člověka na Zemi nelze podle mého názoru představit, protože takto chápány způsob pozemského života je neudržitelný. Žádná privátnost kapitálu a nadměrných pozemků nebude – jak se domnívám – přípustná, protože v pod-

mínkách ohraničené planety nebude možná! Rovněž nucená připoutanost občanů k té které lokalitě natrvalo, napodobující starověké nebo středověké zvyklosti (otrok či nevolník jako součásti „živého inventáře“ vlastníka půdy), nebude tedy připadat v úvahu.

Nedomnívám se, že by se budoucí osídlení muselo řídit jakousi „pravidelností, uniformitou, homogenností a reprodukovatelností“, jak se o nich v souvislosti s různými utopie-mi zmiňuje Bauman. Prvek rozmanitosti bude v budoucnu podle mého názoru typický nejen pro myšlení a lidskou realizaci vůbec, ale též pro tvářnost území (krajiny) i pro vzhled obydlí a dalších staveb. Jednotvárnost a obecně stejnost by neměly být příznačnými znaky lidí v absolutním, cílovém společenském zřízení. Měly by se ovšem stát symptomy správy a provozu materiálních procesů, zejména výroby. „Uspořádaná dokonalost“ by měla být podle Baumanova názoru pro tuto oblast charakteristická.

Bauman se domnívá, že „uniformita plodí konformitu a druhou tváří konformity je ne-tolerance. V homogenní lokalitě je nadměru těžké osvojit si charakterové vlastnosti a dovednosti potřebné k tomu, aby se člověk vyrovnal s lidskými rozdíly a nejistými situacemi. Tam, kde takové dovednosti a vlastnosti chybějí, je pak nasnadě bát se druhého už jenom proto, že je jiný – možná divný a odlišný, ale v první řadě neznámý, ne snadno pochopitelný, ne plně srozumitelný, nevypočítatelný“ [Bauman, s. 60]. Tento názor je však – jak se domnívám – přece jen nadnesený, protože člověk má nejen možnost případnou městskou uniformitu suplovat (stačí k tomu na kratší nebo delší dobu své sídlo opustit), ale je též schopen si svůj byt zařídit podle vlastního vkusu, má přece svůj vnitřní svět ducha, který mj. dokáže jakoukoli vnější homogennost odstranit.

Současnost má být podle Baumanova názoru vlastně horší, než byl bipolárně rozdělený svět, jenž prý „působil jako celek, protože každému koutku na zeměkouli se připisoval jistý význam v »globálním řádu věcí«, tj. v konfliktu dvou mocenských táborů a v úzkostlivě strážené, i když vždy vratké rovnováze... Když Velké schizma pomínulo, svět přestal působit jako celek. Vypadá spíš jako pole roztroušených a nesourodých sil, které krystalizují na místech, jež je těžko předpovědět, a získávají impulsy, které ve skutečnosti nikdo neumí zbrzdít. – Krátce řečeno, zdá se, že dnes nikdo nemá kontrolu, a co je ještě horší, není jasné, jak by taková kontrola mohla... vypadat“ [Bauman, s. 74]. V této souvislosti autor opomíjí možnost nežádoucího vývoje, tj. že se naše planeta dostane pod kontrolu jedině „megamocností“ (dohlížející i na velkou část globalizace), jež jí začne diktovat své představy o fungování společnosti, a to třeba silou. Každý podobný monopol – byť by i vylučoval ze hry „špatného partnera“ – je potom nesmírně riskantní a žádná „svoboda a demokracie“ v západním (tím méně americkém) stylu jej neospravedlní.

Bauman dospěl k závěru, že „dnes módní pojem globalizace vyjadřuje... nový nepřijemný dojem, že »se nám věci vymykají z rukou«. V nejhlubším významu tlumočeném ideou globalizace se odráží neurčitost a neuspořádanost světové situace, která se žene kupředu vlastní setrvačností, absence centra, nějakého ovládacího panelu, správní rady, řídicího úřadu“ [Bauman, s. 75]. A proces globalizace se skutečně „vymyká z rukou“. Nastává opětovné zostřování sociální kapitalistické polarizace, započaté sice již před 200–250 lety, avšak ve třetím čtvrtstoletí 20. století zřejmě „na čas“ zmírněně. Jakési tíhnutí k centralizaci světového kapitálu skutečně existuje, byť prozatím probíhá na základě jakýchsi superfúzí. Jeho fungování není nápadné, je dokonale skryto, nezřídka kamuflováno, často se vyhýbá jakékoli státní kontrole. Cíl je však stále stejný – maximalizace zisku. Přitom nezaměstnanost, všeobecné zhoršování nebo stagnace sociální úrovně, značná část ekologických problémů apod. moloch globálního kapitálu příliš neznepokojují. Relativně nepočtení „světoví hospodářští giganti“ se respektují a v leccčems i důsledně koordinují své aktivity.

Globalizace má být podle Baumanova názoru odlišná od „univerzalizace“, kterou údajně vystřídala. „Tak jako pojmy »civilizace«, »vývoj«, »konvergence«, »konsenzus« a řada dalších klíčových termínů raného a klasického moderního myšlení, vyjadřovala také idea »univerzalizace« přání, úmysl a odhodlání vytvářet řád... v univerzálním, vskutku globál-

ním měřítku. " Tato skupina pojmů „oznamovala vůli změnit svět oproti tomu, jaký byl, udělat jej lepším a tuto změnu a zlepšení rozšířit do globálních, všelidských rozměrů. Vedle toho vyhlášovala záměr připodobnit navzájem životní podmínky a s nimi i životní nádeje všech lidí na všech místech – možná je dokonce vyrovnat“ [Bauman, s. 75].

O pojmech „univerzalizace“ a „univerzální“ lze dlouze diskutovat. Je možné je též spojit s globálností a s řádem, ačkoli pro světový pořádek budoucna podle mého názoru nejlépe vyhovuje přízvisko humánní stacionární a saturovaný systém, jež ve svém absolutním tvaru v sobě implicitně obsahuje i globálnost, popřípadě univerzalitu, ale důležitější je prvek humanity v duchovní rovině a saturostacionarity v materiální rovině. Zároveň se nedomnívám, že by v univerzalizmu a v dalších Baumanem připomínaných názvech byl nějak výrazně obsažen moment vůle k pozitivní změně.

Pojem (termín) globalizace má oproti univerzalizmu odkazovat „především ke globálním účinkům, notoricky nezamýšleným a nepředvídaným, nikoliv ke globálním iniciativám a předsevzetím... naše jednání může mít a často také má globální účinky, nemáme však prostředky k tomu, abychom jednání globálně plánovali a realizovali“ [Bauman, s. 75–76]. Tato tvrzení jsou dost kategorická. I globalizaci jako proces zesvětovení ekonomiky, sociálních poměrů, zkulturování populace apod. je však možné chápat vysloveně v aktivním smyslu, jenže nikoli v bytostně „tržním duchu“.

Bauman popisuje soudobý stav světa následovně: „Integrace a parcelování, globalizace a teritorializace jsou vzájemně se doplňující procesy. Přesněji řečeno jde o dvě stránky téhož procesu: procesu celosvětové redistribuce svrchovanosti, moci a svobody jednání... Koincidence a vzájemně proplétání syntézy a rozptylu, integrace a rozkladu rozhodně nejsou nahodilé a ještě méně jsou přístupné nějakému korigujícímu zásahu... Díky této souběžnosti a proplétání dvou zdánlivě protikladných tendencí, jež obě uvádí do pohybu rozvratnický vliv nové svobody pohybu, se takzvané »globalizační« procesy odrážejí v redistribuci privilegií a deprivací, bohatství a chudoby, schopnosti a neschopnosti, moci a bezmocnosti, svobody a omezení“ [Bauman, s. 85–86].

Vynikající badatel vidí velmi pronikavě dopad probíhající globalizace na sociální rozřídění společnosti. Tento proces je z lidského hlediska převážně negativní. Jeho faktický průběh je podle mého názoru v příliš velkém rozporu s jeho zásadní předurčeností – s vytvoření humánně pojatého sociálně spravedlivého saturostacionárního hospodářství. Souhlasím s Baumanovým názorem, že se lidstvo znovu přerozděluje. Otrokáři a otroci, feudální páni a nevolníci či poddaní, kapitalisté a námezdně pracující zde ovšem byli v té nebo oné podobě odjakživa. Ti poslední nyní nabývají nového podřízeného postavení, dokonce nespravedlivějšího a potupnějšího než ještě v nedávné minulosti. A přitom se nemusí jednat o nejhůře situované vydědence.

V prof. Baumanovi se nezapřou jeho marxistické počátky, když poznamenává: „Kvazi-suverenity, teritoriální rozdělení a segregace identit, které podporuje a činí nutností globalizace trhů a informací, nejsou odrazem různosti rovných partnerů. To, co je pro některé svobodnou volbou, dopadá na jiné jako krutý osud“ [Bauman, s. 86].

Bauman výstižně ilustruje dekadentnost moderního kapitalismu, toho „nejdokonalejšího společenského systému, který si lze vůbec a na věky představit“, jak někteří konzervativci a liberálové „zasvěcené“ hlásají světu. „Zdi, stavěné kdysi kolem města, nyní probíhají křížem krážem městem samým. Hlídané čtvrti, ostře sledované veřejné prostory se selektivním vstupem, po zuby ozbrojené strážce u bran a elektronicky ovládaných dveří – to vše je dnes zaměřeno proti nežádoucím spoluobčanům... – V dnešní megalopolis již není hlavní strategií přežití držet při sobě, nýbrž vyhybat se a separovat“ [Bauman, s. 60–61].

Tržní řád (neřád) není prý zaopatřovacím ústavem, ale v nejnovější (globální) formě je velemocným činitelem, schopným, pokud jsou součástí jeho impéria, nechat padnout celé země. Bauman přebírá výrok Francouze R. Passeta, podle něhož „žádný stát nemůže odolávat spekulativním tlakům »trhů« déle než pár dní“ [Bauman, s. 82].

Prohlubující se sociální rozrůznění současnosti má samozřejmě dvě polohy – vnitrostátní a světovou. Bohatství „majetných“ se v posledních dvou třech dekádách rychle zvětšuje, zatímco „chudých“ neméně dynamicky (nezřídka i absolutně) přibývá, a to v podmínkách, kdy podle mého názoru postupně nastává doba stationarity produkce a spotřeby v rozvinutých zemích. Jak bude tento rozpor, jehož markantnost, naléhavost a výbušnost si bohužel málokdo uvědomuje, v nejbližších desetiletích řešen, to je vskutku zásadní otázka přežití lidstva.

Bauman barvitě líčí podivný svět poslední doby: „*Ve virtuální realitě se rodí, klíčí a vzkvétají nové majetky, neprostopupně izolované od staromódní, nahrubo zpracované reality chudých. Tvorba bohatství v konečném důsledku směřuje k emancipaci od svých letitých – omezujících a únavných – vazeb s výrobou věcí, zpracováním materiálů, vytvářením pracovních míst a řízením lidí. Staří bohatí potřebovali chudé, kteří vytvářeli a udržovali jejich bohatství. Tato závislost ve všech dřívějších dobách mírnila střet zájmů a ponoukala k jistému, byť jen chabému úsilí a starosti. Noví bohatí už chudé nepotřebují. Ráj úplné svobody je konečně na dosah“ [Bauman, s. 88].*

Problém spočívá v tom, zda ona svérázná realita dneška přináší skutečně plně užitečné hodnoty, anebo je většinou jen záležitostí, za níž se skrývá obvyklé vykořisťování nyní převážně reálných přínosů vědecko-technického rozvoje se zjevným oživením snah vracet se ke klasickému přivlastňování (zcizování) výsledků práce dělníků (zaměstnanců). Není „nový kapitalismus“, projevující se mj. v nevídaném nárůstu cen akcií, přece jen pouze bublinou, jak bývá tento jev v posledních letech nazýván, která brzy splaskne a povede k ekonomické katastrofě? Na rozdíl od Baumana se domnívám, že „noví boháčů“ stále „chudé“ potřebují, byť tuto okolnost zastírají pomocí rafinovaných metod a především finančních prostředků vkládaných do sdělovacích prostředků, jakož i do „vědeckých studií“.

Vývoj v letech 1950–1973 vedl k relativnímu zvýšení příjmů a majetků (životní úroveň) téměř všech vrstev společnosti pokročilejších zemí, hlavně se ovšem vytvářela tzv. střední vrstva. Tyto poměry se však začaly později měnit. Baumanem zdůrazňované chudnutí nemalé části obyvatel je v případech rozvinutějších zemí (u rozvojových zemí to platí bez diskuze) možná přece jen zvětčené, ale nedá se vyloučit ani to, že dále bude chudnout nejen populace s nejnižší úrovní života, ale též střední vrstvy. Všechno závisí na „drzosti“ kapitálu a na ochraně vůči ní.

Ocenit musím také Baumanovy poznámky, týkající se úlohy konzumentství v nové době, tedy faktoru, který svým způsobem vystřídal ekonomickou hnací sílu samotné produkce. „... *naše společnost je »konzumní společností« v podobně hlubokém a základním smyslu, v jakém byla společnost našich předchůdců, moderní společnost ve své zakládající, industriální fázi, společností »výrobní«“ [Bauman, s. 98]. Přitom: „Odlíšnosti jsou tak hluboké a mnohotvaré, že je plně oprávněné o naší společnosti mluvit jako o společnosti samostatného a zvláštního typu – jako o společnosti konzumní. Konzument v konzumní společnosti je tvor ostře se odlišující od konzumentů v kterémkoliv z dosavadních společností. Jestliže filozofové, básníci a morální kazatelé mezi našimi předchůdci hloubali nad otázkou, zda člověk pracuje, aby žil, nebo žije, aby pracoval, dnes nejčastěji slyšíme řešit dilema, zda člověk potřebuje konzumovat, aby žil, nebo zda žije, aby mohl konzumovat“ [Bauman, s. 98–99].*

Konzumní způsob existence je přirozeně velmi povrchní formou lidské realizace, což jistě vyhovuje dnešním vládcům světa. Čím méně totiž lid přemýšlí a žije „od atrakce k atrakci, od pokušení k pokušení... od spolknutí jedné návnady k honbě za jinou“ [Bauman, s. 102], tím lépe se ovládá a snadněji se na něm parazituje. Jde tu spíše o rychlé, samoučelné a nehospodárné střídání zboží a služeb než o pravé hmotné bohatnutí. Za okolností, kdy se v posledních desetiletích souběžně objevují tendence ke stabilizaci, nebo dokonce ke snižování celkové materiální spotřeby společnosti, je další vývoj v tomto ohledu poměrně nejasný.

Bauman k roli „bezduché spotřeby“, a to dokonce jen slibované podotýká: „Aby si pro-
razily cestu hustou a temnou, chaoticky rostoucí »deregulovanou« houštinou globální sou-
těživosti na výsluní veřejného zájmu, musí služby, zboží a znaky vzbudit touhu, a aby ji
skutečně vzbudily, musí svádět své potenciální spotřebitele a předstihnout v tom své kon-
kurenty. Ale jakmile se jim to podaří, musí uvolnit prostor, a to rychle, jiným předmětům
touhy, neboť jinak by se globální stroj ženoucí se za ziskem a ještě větším ziskem (pře-
křtěný na »ekonomický růst«) zadřel a uvázl na místě. Dnešní průmysl se stále více při-
způsobuje produkci lákadel a pokušení... Pro tuto honbu za novými touhami spíše než za
jejich uspokojením neexistuje jasná konečná hranice“ [Bauman, s. 97–98].

Jiří Stehlik